

***Sic et non*: role státu v úvahách Adama Smithe**

FRANTIŠEK SVOBODA

Jedním z dosud málo využívaných zdrojů veřejné ekonomie jsou texty z dějin ekonomického myšlení promýšlející roli státu a nevládních organizací. Tento nedostatek není způsoben tím, že by snad ekonomové v průběhu minulých staletí o dané problematice neuvažovali. Naopak, ekonomické myšlení, zahrnující dnešní oblast veřejné ekonomie, je velmi rozvinuté a čeká na systematictější zpracování. Příčinou může být snad skutečnost, že mainstream oboru veřejné ekonomie je etablován na teoretických základech Samuelsonových teorií, utvářených pro demokratický systém, takže historický přístup je vědomě odkazován mimo hranice oboru. Přitom ale zejména ve veřejném sektoru platí, že i nové instituce vznikají na troskách starých, ze kterých často přebírají některé prvky či principy, a proto se může jevit jako málo přínosné používání takových modelů, které svou analýzu začínají „na zelené louce“ a neuvažují zděděnou institucionální strukturu. Naopak lze považovat za přínosné využití historické metody při snaze tuto závislost zachytit, neboť současnost veřejného sektoru může být plně pochopena pouze ve spojitosti s minulostí. Proto je důležité zkoumat, jak se s otázkami, které si kladou dnešní ekonomové, vypořádali jejich předchůdci. A protože za počátek ekonomie jako vědecké disciplíny bývá považováno vydání *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* od Adama Smithe, může být důležité zjistit, zda by toto dílo nemohlo být považováno i za počátek veřejné ekonomie jako svébytné vědní disciplíny.

Adam Smith zahájil svou akademickou kariéru přednáškami o rétorice a krásné literatuře. K ekonomii se systematictěji dostal až v 29 letech díky profesuře na katedře mravní filozofie v Glasgow, kde se vedle teologie a etiky vyučovaly rovněž obecné základy vlády a ekonomie. Jeho dílo bývá většinou vykládáno jako obhajoba přirozeného řádu hospodářství, jež uvádí do vzájemného souladu individuální a společenský zájem¹. Kromě zájmu o hospodářský systém však můžeme nalézt rovněž mnoho cenných pasáží, které si všímají role

¹ Často se hovoří o pojmu „neviditelná ruka“, nicméně tento pojem, jednou uvedený v dřívější knize *Teorie mravních citů* (dále TM, str. 188), je i v *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (dále BN) zmíněn jen jednou, a to spíše okrajově, v kapitole o omezeních dovozu zboží. Mnohem častěji Smith hovoří o přirozeném řádu či přirozené svobodě.

státu v ekonomice, a to nejen v negativním slova smyslu, ale i v pozitivním. Smith se rovněž věnuje i dílčím aspektům ekonomického zabezpečení kultury, církvi, školství, sociálních služeb a jiných oblastí, dnes řazených do veřejného sektoru.

Existují tři důležité okruhy, které můžeme nalézt ve Smithově díle a které jsou pro veřejnou ekonomii fundamentální. Prvním je Smithovo nastínění sklonu k reciprocitě jako charakteristického rysu lidského jednání, kterým lze sjednotit zdánlivě rozporné knihy *Teorie mravních citů* a *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Různé podoby reciprocity rovněž ukazují, že směna může nabývat mnoha různých podob, přičemž směna tržní je pouze jednou z mnohých.

Druhým významným okruhem je vymezení role státu v ekonomice, které Smith sice na počátku činí pouze na základě striktně ekonomické úvahy (stát má financovat to, co by soukromníkovi nepřineslo zisk), v textu však připouští četné výjimky. Jeho argumentace proti zásahům vlády do hospodářství tedy není ani tak věcí *principu*, jako spíše záležitostí *strategie*, která někdy upřednostní trh, někdy vládu či instituce nevládního sektoru, s ohledem na pozitivní důsledky. Výběr konkrétních oblastí zásahů státu do společenských i tržních směn a Smithovo opodstatnění těchto zásahů je pro veřejnou ekonomii velmi důležité. Jednotlivým aktivitám vlády, které Smith považuje za důležité, pak přiřazuje i různé způsoby financování. Neviditelná ruka trhu je tedy ve Smithově díle v určitých okamžicích podpořena viditelnou rukou státu, byť podoby této pomoci se mohou výrazně lišit.

Z toho vyrůstá třetí důležité téma Smithových úvah o hospodářství a soukromých zájmech. Smith si velmi dobře uvědomoval nebezpečí, že ekonomický řád ponechaný sám sobě může dát vyrůst vážnému konfliktu mezi zájmem soukromým a obecným. I když psal o prospěšnosti sebezájmu, znal přesně jeho limity a rozeznával mezi sebezájmem vedoucím ku prospěchu všech, a sebezájmem na úkor druhých. Jak ukážeme v dalším textu, ani *Bohatství národů* samo o sobě není knihou jednoho principu. Je Smithovou umírněnou obranou ne sice ideálního stavu světa, ale systému, který jako jediný známý zbavuje lidi nutnosti násilí a nesvobody.

Adam Smith o reciprocitě

Prvním velkým tématem, které lze v díle Adama Smithe vysledovat, je zdůraznění významu reciprocity jako důležitého motivu lidského jednání. Jeho dílo se nalézá na přelomu epoch a jeho pojetí účelu lidského jednání tomu odpovídá.

Jednání bylo od antiky chápáno jako jednání ve shodě s řádem bytí. „Bylo určováno imaginárním světem nábožensko-filozofických či mytologických představ a obrazů, hodnot a symbolů, ve které člověk věřil a který uznával a respektoval. S formováním novověké a moderní společnosti se situace mění tím, že kladení otázky po smyslu jednání v etickém či nábožensko-filozofickém smyslu je nahrazeno hledáním co nejefektivnějšího, co nejúčelnějšího způsobu

řešení problémů. Toto hledání již není intuitivní, ale racionalizované a vědomé. Představa světa stvořeného a řízeného Bohem byla nahrazena představou o světě jako dokonale seřizeném stroji či efektivně fungujícím systémem.²

Smithovo pojetí se nalézá kdesi uprostřed těchto dvou přístupů. Objevují se principy hedonistické morálky, jednání má sloužit maximálnímu osobnímu prospěchu člověka jako nezávislého, autonomního jedince, avšak Smith se ještě stále nedomnívá, že by jedinec nebyl svazován ve svém rozhodování ničím jiným než svým rozumem. Obě jeho knihy (*Teorie mravních citů* a *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*) jsou sice ve svých úvodech postaveny na osobnosti jednotlivce, v textu se však objevují pasáže, které odkazují ke starším institucím či k tradici, a různým způsobem člověka omezují. Ve svých textech tedy A. Smith ještě stále zůstává závislý na představách, obrazech a symbolech minulosti. Společnost je v jeho pojetí ještě soudržná, fungují v ní starší instituce založené na principu povinností a s tím spjatých výhod a odměn.³ Ve všech institucích se počítá se vzájemnými službami, s aktivováním prvků egoismu na straně jedné a altruismu na straně druhé. Tyto rozdílné zájmy v duši jednotlivce, jak Smith dobře věděl, však spolu nikdy zcela nekonvenují. K určité harmonii může dojít jedině tak, jsou-li soukromé zájmy v souladu se zájmy druhých lidí, tedy vytvoří-li se takový institucionální rámec, který napětí mezi egoismem a altruismem kontroluje.

Adam Smith se tento institucionální rámec pokusil zachytit, nikoliv však v jedné, ale v obou svých nejznámějších knihách, *Teorie mravních citů* a *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Při zběžném čtení se čtenář může domnívat, že obě knihy jsou postaveny na dvou diametrálně odlišných rysech lidské povahy – jedním je „sebezájem“, druhým jsou sympatie k druhým; zdánlivě jsou tedy obě knihy nekonzistentní, vzájemně rozporné.⁴ Můžeme si spolu s jinými klást otázku, jak chápat tuto nekonzistentnost dvou knih Adama Smitha, kterou představitelé německé historické školy shrnuli pod pojem *Adam Smith problem*.

Na prvním místě je nutné konstatovat, že sám Adam Smith zjevně tyto knihy za nekonzistentní či rozporné nepovažoval, neboť na obou pracoval současně a současně je vydával. *Teorie mravních citů* (1759) je sice starší, avšak šesté, podstatně rozšířené vydání *Teorie mravních citů* vyšlo po čtyřech letech od prvního vydání *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, několik týdnů

² Cit. Mucha, *Symbole v jednání*, Praha, Karolinum 2000, s. 7–8.

³ Principy, které způsobují, že je zainteresován na osudu jiných lidí a že jejich štěstí je pro něj nezbytné, i když z něj nemá nic jiného kromě radosti, že je jeho svědkem. *Teorie mravních citů*, Praha, Liberální institut 2005, s. 5.

⁴ Jednodušší vysvětlení nalézá zakotvení v dobovém myšlení. Zaměření dvou knih předjímá pozdější Kantovu „říši přírody, kde se setkáme s platnými přírodními zákony, a říši svobody, která je postavena na rozumově zdůvodněných zákonech mravnosti“. Průnik je možný a uskutečňuje se v člověku.

před Smithovou smrtí v červenci roku 1790.⁵ Lze proto předpokládat, že existuje tedy něco, co obě knihy sjednocuje; dvojí modifikace jednoho institucionálního systému lidského jednání, který egoismu i altruismu vymezuje jeho roli ve společnosti a zároveň je vzájemně udržuje v rovnováze. Nekooperativní sebezájem na straně jedné, a k druhým ohleduplná sympatie a dobročinnost na straně druhé musí mít společné východisko.

Oním společným východiskem, jednotícím systémem, může být buď dvojí pojetí spravedlnosti, nebo dvojí pojetí směn. Obě kritéria mají svoji logiku a svůj smysl.

Prvním a starším systémem vyvažování egoismu a altruismu v ekonomickém myšlení je úsilí o spravedlnost⁶. Když se Smith ve svých dílech vymezuje vůči merkantilistům, vrací se zčásti zpátky ke scholastikům, jež dobře znal, a k jejich dvojímu pojetí spravedlnosti, převzatému od Aristotela. Přímo cituje dva druhy spravedlnosti, komutativní a distributivní spravedlnost⁷, z nichž první – komutativní spravedlnost – zakládá Smithovo východisko pro *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (dále BN) a představuje spravedlnost ve směně. Druhý význam spravedlnosti, distributivní spravedlnost, pak zkoumá dobročinnost a upotřebení soukromého vlastnictví nikoliv k vlastnímu prospěchu, ale k dobročinným a šlechetným účelům, a je rozvíjen především v *Teorii mravních citů*. Pokud se přidržíme tohoto výkladu dvou Smithových děl, pak se nám tento skotský filozof může jevit nikoliv jako předchůdce moderní ekonomie, ale jako nejvýznamnější symbol dobové vzdělanosti, či jako poslední výhonek středověku, který vytvořil cosi jako *Summa oeconomica*.⁸

Druhý, novější systém vyvažování egoismu a altruismu, je systém reciprocity⁹. Vernon Smith se domnívá, že u Adama Smithe můžeme nalézt pouze

⁵ Nové sekce byly zaměřeny především na teorie politické spravedlnosti.

⁶ Zaujetí spravedlností mělo svou logiku, stejně jako má svou logiku dnešní zaujetí hledáním rovnováhy. V dnešní době považujeme za garanta vlastnických práv stát, ale vlastnická práva předcházely státní strukture a jsou zabudovány do paralelních systému právních, usilujících o spravedlnost. A pokud výkon vlastnických práv a s tím spojené transakce existovaly dříve než stát a spadaly do oblasti výkonu spravedlnosti, je jen logické, že na bázi spravedlnosti se pohybovaly i ekonomické úvahy scholastiků. Úzkou vazbu ke spravedlnosti si v našich zemích podržel i systém vzdělávání.

⁷ TM, str. 288.

⁸ Jak ukazují inventáře, A. Smith měl v knihovně knihy od H. Grotia a S. von Pufendorfa (k vazbě Smithe na scholastiku více Roover, 1955, str. 188). Navíc, jak ukazuje curriculum Glasgowské koleje, v 18. století nebyla ve výuce věnována žádná pozornost merkantilismu, naopak výuka ekonomických principů byla vždy spojena, jako ve středověku, s otázkami etiky a práva, a to v kontinuitě scholastického myšlení. Tento systém byl v Glasgow zděděn z postupů středověké univerzity a přežil nečekaně dlouho. Ostatně například v českých zemích se ještě ve 20. století ekonomie vyučovala na právnických fakultách a naši ekonomové vystudovali právnícké fakulty – Alois Rašín, Karel Engliš, Josef Macek. Pojetí ekonomie jako vědy hledající spravedlnost je tedy jedním z velmi významných zdrojů ekonomického myšlení a nelze ho opomíjet ani v dnešní době.

⁹ Negativní i pozitivní recipocitu jako typický rys jednání nalezneme již u šimpanzů, našich nejbližších příbuzných. Pozitivní recipocita jako dobrovolná společenská směna vznikla zřejmě v nukleární

jeden axiom lidského jednání – univerzální tíhnutí ke směně –, který se však může realizovat dvěma různými způsoby. Prvním způsobem směny jsou směny neosobní, tržní, kde se realizuje „sklon k obchodování, vyměňování a směňování jedné věci za druhou“. (BN, s. 15) Směňovány ale mohou být také dary, pomoc a projevy náklonnosti, „velkomyslnost, lidskost, laskavost, soucit, vzájemné přátelství a úcta“. (TM, s. 38) To je druhý, starší způsob směny, založený na principech ekonomiky daru a v mnoha institucích fungující dodnes. Tíhnutí ke směně, jako základní axiom lidského jednání, se tedy podle Smithe může projevit jak v tržních, neosobních směnách dvou užítky maximalizujících jedinců, tak i v společenských směnách dvou kooperujících jedinců či malých skupin. Zdánlivý rozpor mezi *Pojednáním o podstatě a původu bohatství národů* a *Teorií mravních citů* lze tedy urovnat odkazem na dvojí podobu směn mezi lidmi, z nichž každá má ve společnosti své důležité místo. Nekooperativní jednání maximalizuje užítky ze směny a vytváří základ pro specializaci a růst bohatství¹⁰. Kooperativní jednání v osobních směnách je postaveno na reciprocitě darů, drobných laskavostí a pomoci, a maximalizuje zisky ze společenských směn, např. dodržováním přátelských vztahů a vytvářením institucionálního rámce umožňujícího efektivní spolupráci mezi členy společnosti.

Hovořit tedy s Schumpeterem o problému Adama Smithe je zbytečné, neboť problém nekonzistentnosti těchto dvou pohledů na člověka je problémem umělym. Kulturní formy reciprocity jsou rozmanité, princip je však jen jeden.

Adam Smith o viditelné ruce státu

Adam Smith bývá často prezentován jako stoupenec volného obchodu a odpůrce přímých vládních vstupů do hospodářství. To je jistě pravda, nikoliv však pravda celá. Na řadě míst svých textů zdůrazňuje roli státu jako nenahraditelnou. Důvodem tohoto dvojího postoje není nekonzistentnost, ale skutečnost, že Smith se vyjadřoval ke konkrétní vládní politice své doby a ilustroval její nedostatky ve věcech regulací mezd, cen a celních tarifů. Tradiční otázku, co má vláda dělat, nezavrhoval, pouze ji doplnil otázkou, co vláda dělat nemá.

rodině, kde blízké příbuzenské vztahy umožnily genům přežít dokonce i tehdy, kdy reciprocita byla slabá, neboť spřízněnost usnadnila rozpoznání černého pasažera a umožnila jeho jednodušší potrestání. (Více viz Smith, V. L., 1998, s. 5. Zdá se tedy, že heslo „rodina je základ státu“ má hlubší význam, než je mu obvykle přisuzováno.) Model rodinné reciprocity se následně rozšiřoval na stále širší okruh lidí. S tímto rozšiřováním patrně souvisel i růst významu negativní reciprocity, posilující respekt k systému práv a povinností, jejímž účelem bylo odrazovat černé pasažéry. (Více viz Smith, V. L., 1998, s. 4.)

¹⁰ Když agenti maximalizují svůj užitek proti maximalizačnímu jednání druhých, maximalizují také celkové zisky ze směny. Jak podotýká V. L. Smith, princip nekooperativní rovnováhy objevil již A. A. Cournot v r. 1838, avšak my ji nazýváme rovnováhou Nashovou.

Smithovy výpady vůči státním zásahům je proto nutné chápat v kontextu doby. Důvěra Britů ve vládu byla v té době mimořádně nízká, neboť vláda byla v té době v rukou aristokratické kliky, „korupční a cynické, udržující merkantilismus jen z nedostatku jakýchkoliv jiných nápadů“.¹¹ Přestože však Smith neměl oprávněně dobrých slov pro vlastní vládu, našel slova uznání pro vlády zahraniční. „Řádná, obezřetná a šetrná vláda takových aristokracií, jako je aristokracie benátská a amsterodamská, se k vedení podobných obchodních podniků [míněna státní banka], jak ukazuje zkušenost, velmi hodí. Ale zda by se vedení takového podniku mohlo bez nebezpečí svěřit vládě, jakou máme v Anglii, která se při všech svých přednostech nikdy netěšila pověstí dobrého hospodáře, ... je jistě přinejmenším mnohem pochybnější.“ (BN s. 726)

Smith se tedy vymezoval proti merkantilistickým aktivitám státu¹², sám ovšem viděl pro různé činnosti státu v ekonomice poměrně velký prostor. To naznačuje ostatně i jeho definice politické ekonomie (BN s. 373). „Politická ekonomie, pokud jí míníme obor umění státnického a zákonodárného, sleduje dva různé cíle. Především se chce postarat o to, aby národ měl bohaté důchody neboli živobytí, nebo, lépe řečeno, umožnit mu, aby si takové důchody neboli živobytí obstaral sám, a za druhé opatřit státu dostatečný důchod, aby mohl sloužit celku. Chce tedy učinit bohatým jak národ, tak panovníka.“ Držba moci má v tomto pojetí svůj ekonomický rozměr a je nutné, aby ten, kdo vládne, uváděl do souladu zájmy své se zájmy těch, kterým vládne. Spolu s jeho dalšími poznámkami roztroušenými v textu BN si můžeme domyslet, že ačkoliv ostře vystupoval proti konkrétním merkantilistickým zásahům státu do chodu hospodářství, ponechával velký prostor pro jiné intervence veřejné správy buď na základě mocenských principů, ekonomické výhodnosti, spravedlnosti, nebo obecné prospěšnosti.

S výkonem vlády byly spojeny určité nezbytné¹³ náklady, které měly pro Smitha ekonomický i morální rozměr, neboť je uvádí souběžně jako „oprávněné výdaje“ a zároveň jako „povinnosti panovníka“. Mezi oprávněné výdaje vlády, resp. tři povinnosti panovníka, patřily tři druhy služeb: Výdaje na *obranu*, výdaje na *spravedlnost* a výdaje na *takové veřejné instituce a veřejné stavby*, které „jsou sice společnosti jako celku nejvýš prospěšné, ale jsou takové povahy, že užitek z nich by jednotlivci nebo malé skupině lidí nikdy nemohl vynahradiť

¹¹ Cit. Viner, J. Adam Smith and Laissez Faire. In: *The Journal of Political Economy* 1927, č. 2, s. 221.

¹² Je třeba zdůraznit, že se stavěl proti merkantilistické praxi, nikoliv teorii, neboť o soudržné teorii se v případě merkantilismu hovořit nedá. Merkantilisté byli většinou obchodníci bez univerzitního vzdělání a merkantilismus nebyl nikdy ničím více než souhrnem parciálních doporučení, kterými chtěli autoři ovlivnit hospodářskou politiku, obvykle ve prospěch svých soukromých cílů.

¹³ Zdůrazněním slova nezbytné výdaje se Smith přihlásil k šetrnému a v pravém slova smyslu hospodárnému fungování státu, který je v dnešní době nazýván zkrslujícím pojmem minimální stát. Pokud se Smith zasazuje o financování z veřejných rozpočtů, činí tak vždy s ohledem na efektivitu a užitek jednotlivců či vlády jako představitelky celé společnosti.

výdaje na ně vynaložené, a proto se ani nedá očekávat, že by je vybudoval a udržoval některý jednotlivec nebo skupina jednotlivců“. Jedná se tedy jednak o náklady spojené s držbou moci, v druhé řadě pak o náklady, které racionální kalkulace přisuzuje státu. Do této skupiny řadil zejména instituce usnadňující obchod společnosti (hlavně infrastrukturu) a instituce pro vzdělávání obyvatelstva všeho věku. Zde navazuje na starší tradici scholastiky, která mu ostatně přinejmenším svými závěry byla nepochybně blízká. Lze říci, že úkoly vládaře a účel daňového systému se od 15. stol. do 18. stol. příliš nezměnily, veřejný rozpočet má i v Smithově pojetí pouze roli alokační.¹⁴

Kapitola věnovaná daním je v počátku uvedena čtyřmi zásadami, notoricky známými daňovými kánony, jejichž optikou jsou pak hodnoceny následující jednotlivé formy daní. Důraz, který Smith této části knihy přikládá, i pečlivé formulování argumentů, odpovídá dobové závažnosti. Ve druhé polovině 18. století bylo téma daní politicky velmi výbušné, neboť v monarchiích se každá úprava daní hůře vysvětlovala a nespokojenost se nemohla projevit ve volbách. Není ostatně náhodou, že Francouzská i Americká revoluce vypukly právě kvůli daním.

Poté, co Smith vymezí potřeby, které by měly být uspokojeny prostřednictvím veřejného rozpočtu, začne jim přiřazovat vhodné zdroje. Hledá odpověď na otázku, „které z těchto výdajů by měly být hrazeny všeobecnou daní celé společnosti, které jenom některou složkou společnosti nebo určitými jejími členy“ (BN, s. 3). Kromě odůvodněného selektivního zdanění Smith podporuje i myšlenku progresivního zdanění, což – vzhledem k jeho ostré kritice dobových vyšších vrstev – není zas tak překvapující. V kapitole týkající se daně z renty z domů konstatuje, že tato daň by dolehla nejtěživěji na boháče a na takovéto nerovnosti nebylo by snad ani nic zvlášť nespravedlivého. „Není nijak nespravedlivé, aby boháči přispívali na státní výdaje nejen v poměru ke svému důchodu, ale i o něco více než jen v tomto poměru.“ (BN, s. 749) U poplatků za užití silnice nebo mostu zase navrhuje zvýšit cenu pro přepychové povozy a kočáry, neboť „je to prostě velmi snadný způsob, jak zahálčivé a ješitné boháče přimět k tomu, aby zlevněním dopravy těžkých nákladů do všech krajů země ulehčili chudšasům“. (BN, s. 643)

Péče o dopravní infrastrukturu se podle něj může zaplatit z poplatků za její užívání, přičemž některé poplatky doporučuje svěřit soukromníkům (průplavy), jiné (silnice) úředníkům nebo zvláštním správcům, a to navzdory skutečnosti, že v jeho době bylo na tehdy nově zavedený systém mnoho stížností. Přesto Smith doporučoval ponechat mýto z cest v rukou úředníků nebo úředně stanovených správců, neboť „i když je silnice zcela zanedbaná, přece se ještě nestane

¹⁴ Účel daňového systému se prudce změnil až v 19. a zejména 20. stol., kdy daňový systém začal sloužit více přerozdělování příjmů, spíše než financování legitimních vládních výdajů. Redistributivní a stabilizační role státního rozpočtu je záležitostí velmi mladou. (A má zajímavé konsekvence v oblasti zkoumání vývoje etiky daňových úniků.)

zcela nepoužitelnou... [Soukromí] majitelé mýta by se proto nemuseli o opravování silnice vůbec starat“. (BN, s. 644) Aby systém mýt fungoval, je vhodné zřídit dohlížecí a účetní úřady, které by dozíraly na jejich hospodaření a snižovaly mýtné o tolik, kolik je právě zapotřebí na provádění prací¹⁵. Mýto však nemělo být převedeno do rukou centrální vlády, neboť by se mohlo stát, že by výnosy nebyly určeny pouze na údržbu cest a změnilo by se v nepřímou daň. Veřejná zařízení místní povahy (městské dlažby a osvětlení) mají být udržovány z místních příjmů.¹⁶

Adam Smith rovněž znal a uznával princip selektivního zdanění jako sociálního usměrňování, avšak nepovažoval ho z hlediska účelu výběru daní za primární. Politiku vedoucí ke snižování spotřeby lihových nápojů prostřednictvím vyšší daně nicméně akceptuje, zároveň navrhuje snížit daň, a tedy i cenu „nápojů zdravých a posilujících, jako je silné a slabé pivo. Z lidu by se tak snála část břemene, na něž si nyní nejvíc nařiká“. (BN, s. 796)

Zdá se tedy, že i když původně chtěl Smith vymezit roli státu striktně na základě ekonomické výhodnosti, v dalších poznámkách k vhodným aktům vlády stanovisko nemožnosti zisku opouští ve prospěch argumentace, založené na zásadách *většního obecného dobra*. Podporuje například podíl vlády na vzdělávání obyvatel všeho věku, neboť je naučí píli, udělá z nich lepší občany i vojáky a šťastnější a zdravější lidi na těle i na duchu. Hovoří rovněž o ochraně zdraví: „... nejopravdovější péče [společnosti by si] zasloužovalo zabraňovat, aby se mezi obyvatelstvem nerozšířilo malomocenství nebo některá jiná ošklivá a odporná nemoc, byť i nemoc nikoliv smrtelná nebo nebezpečná, třebaže by jediné obecné dobro z takové péče bylo jen zabránění tak velkému obecnému zlu.“ (BN, s. 697) Proti „otravě fanatismem a pověrou“ doporučuje vědu a povinnost zkoušky „z věd vyšších a obtížnějších“, které by se musil podrobit každý, než by získal povolení k výkonu svobodného povolání nebo úřadu s odpovědností či velkými příjmy. Z téhož důvodu také doporučuje pořádání a dotování kultury a „častých a opravdu veselých veřejných zábav“. „Kdyby stát napomáhal všem, kteří by se pro svůj vlastní zájem ... snažili bavit a rozptylovat lidi malbami, básněmi, hudbou a tancem, všemi možnými divadelními představeními a výstavami, snadno by u většiny lidí rozehnal onu zádumčivost a zachmuřenost, která téměř vždy žije v lidu pověrou a fanatismem.“ (BN, s. 706)

Je ochoten také připustit vládní omezení výkonu vlastnických práv, což dokládá jeho schválení vládního omezení skupování půdy, které podle něj vedlo k rozkvětu kolonií v Severní Americe. „Zákon o koloniích, který ukládá každému majiteli půdy, aby ve stanovené době obdělal a zvelebil jistou její část, a neučiní-li tak, povoluje přidělit tuto zanedbávanou půdu komukoliv jinému,

¹⁵ V této kontrolní síle bychom mohli vidět předchůdce antimonopolních úřadů, které dohlížejí na to, aby (do určité míry) monopolní pozice nevedla k excesivnímu zvyšování ceny.

¹⁶ Zde lze zachytit princip subsidiarity, tedy rozhodování na nejnížší (a občanu nejbližší) možné úrovni.

se asi přesně nedodržoval, ale přece jen působil.“ (BN, s. 506) Toto politické opatření podle Smithe lépe podporovalo rozvoj venkova.

Co se týče podnikání vlády, je Smith relativně skeptický, přesto rozvíjí úvahu, za jakých podmínek by vláda mohla podnikat. Na příkladu pošt ukazuje, že pro vládní podnikání jsou vhodné podniky s nepříliš vysokým vkladem kapitálu, řízení podniku nemá být obtížné a příjem z něho má být nejen jistý, ale i okamžitý. Pošta „je snad jediný obchodní podnik, který dovedla úspěšně řídit každá vláda“.¹⁷

Vedle příkladu pošt doporučuje vložit do vládních rukou i ražbu peněz, nejen z historických, ale i praktických důvodů¹⁸. Kovy jako platidlo zvítězily v průběhu dějin díky své dělitelnosti a trvanlivosti. Původně byly neoznačené, aby se však zamezilo soukromým podvodům, začaly se kovy označovat veřejnou značkou. Vznikly veřejné autority, mincovny, které veřejnou značkou potvrzovaly množství a jakost zboží, které přijde na trh, podobně jako „cejchovní úřady pro míry, vlněné látky a plátno“.¹⁹ Když začaly být raženy mince po obou stranách a na obvodu, odpadlo zdlouhavé vážení. Přestože, jak Smith konstatuje, „lakomství a nespravedlivost vládců“ zneužívaly důvěry poddaných a množství kovu v mincích se postupně snižovalo, nenavrhol žádné řešení, jak této inflaci, pro dlužníky příznivé, pro věřitele však zhoubné, předcházet. Důvodem patrně bylo, že státní zlehčování mincí se dělo pozvolna a ve Smithových očích nepředstavovalo pro ekonomiku takovou hrozbu, jakou byly papírové peníze a s nimi spojovaná vysoká inflace, které se obával mnohem více.

Daidalovská křídla papírových peněz doporučuje Smith přistříhnout, aby se množství bankovek nedostalo příliš vysoko a peníze tak neztratily svou hodnotu, a to i navzdory tomu, že se v jistém smyslu jedná o porušení svobody dané přírodou. Omezení vládním zásahem považoval Smith za vhodné i v případě, kdy bankéř chce vydávat směnky, které jeho přátelé chtějí přijímat. „Dalo by se namítnout, že [zákon zakazující malé bankovky] je zřejmé porušení oné svobody dané přírodou. Ale takové využívání oné přirozené svobody hrstkou jednotlivců, které může ohrožovat bezpečnost celé společnosti, zákony všech vlád, těch nejsvobodnějších stejně jako těch nejdespotičtějších, omezují a omezovat musí.“ (BN s. 282–283) Smith si vypomáhá paralelou k nařízení stavět protipožární zdi, které mají bránit rozšíření požáru, které je sice také porušením přirozené svobody, avšak porušení potřebné, určené k ochraně druhých.

Adam Smith rovněž vyzdvihoval pozitivní důsledky umírněné regulace úvěrových trhů. Zákaz úroku „zlu lichvy“ nezabrání, to Smith věděl, proto doporučoval zákonem stanovenou (proměnlivou) horní hranici dovolené úrokové sazby. „Je třeba ovšem připomenout, že zákonem dovolená úroková sazba,

¹⁷ BN, s. 726. Z tohoto hlediska můžeme považovat za velmi vhodný vládní podnik například český Budvar.

¹⁸ Více BN, s. 642.

¹⁹ Veřejná autorita tedy byla garantem jakosti a množství a představovala předchůdce dnešních norem.

i když má být poněkud vyšší než nejnižší úroková sazba, neměla by být vyšší o mnoho,“ protože pak by si většinu peněz volných k půjčování vypůjčili marnotratníci a spekulanti, neboť jedině ti by byli ochotni platit tento vysoký úrok. Naopak tam, kde je zákonná úroková sazba jenom nepatrně vyšší než nejnižší tržní úroková sazba, dává se při půjčování před marnotratníky a spekulanty všude přednost lidem rozvázným. Velká část kapitálu země se tak dostane do rukou, které ji s největší pravděpodobností použijí tak, aby z toho byl prospěch.“ (BN, s. 312–313)

Slavná pasáž o výrobě špendlíků, na níž Smith ilustruje četné výhody dělby práce, je citována v mnoha textech. Málokde jsou však zmíněny i její negativní důsledky, které si Smith rovněž uvědomoval a popsal na jiném místě knihy. Jistě platí, že „největší zvýšení produktivní síly práce a větší díl dovednosti, zručnosti a důvtipu, s nimiž je všude práce řízena a vykonávána, jsou zřejmě důsledky dělby práce“. (BN, s. 8) Pokud může být dělba práce zavedena, způsobuje podle Smithe úměrné zvýšení produktivní síly práce; zručnost dělníka se zvyšuje díky tomu, že se soustředí na jeden úkon. Avšak, „jak postupuje dělba práce, omezuje se zaměstnání ... valné většiny národa, postupně na několik velmi jednoduchých úkonů ... Člověk, který po celý svůj život nedělá nic jiného, než že provádí několik velmi jednoduchých pracovních úkonů, ... nepotřebuje si namáhat rozum nebo cvičit vynalézavost vymyšlením způsobů, jak odstraňovat překážky, které se mu [díky dělbě práce] nikdy nevyskytnou. Proto docela přirozeně takovému cvičení umu odvyká a stává se z něho zpravidla takový hlupák a nevědomec, jak je to jen u lidského tvora možné. Jeho duševní otupělost mu nedovoluje nejen nacházet potěšení v umném rozhovoru, ale ani pojmout jakýkoliv ušlechtilý, vznešený či jemný cit, a proto ani utvořit si správný úsudek o mnohých, a to i obvyklých povinnostech v soukromém životě. Vyšší a širší zájmy své země nedovede pochopit vůbec.“ (BN, s. 692) Proto Smith doporučuje, aby se vláda v civilizované a obchodně vyspělé společnosti tomuto úpadku bránila a výchově nižších vrstev se (různým způsobem) věnovala. „Za nevelké peníze může stát ... pomoci téměř všemu obyvatelstvu, aby si osvojilo toto nejzákladnější vzdělání [číst, psát a počítat], a dokonce mu to může i povinně uložit.“ (BN, s. 695) Stát může vzdělání usnadnit tím, že v každé obci založí „malou školu, kde by učitelé učili žáky za tak malý poplatek, že by jej mohl platit i obyčejný nádeník. ... K osvojování tohoto nejzákladnějšího vzdělání může stát napomáhat tím, že dětem prostého lidu, které se při tom vyznamenají, bude udělovat nevelké odměny a malé čestné odznaky.“ (BN, s. 695)

Ze vzdělávání plyne státu nemalý prospěch. „V zemích svobody, kde bezpečnost vlády závisí velmi značně na tom, jak příznivý úsudek si lid utvoří o jejím počínání, musí být jistě nanejvýš důležité, aby lid nesoudil rád ukvapeně nebo nepředloženě.“ (BN, str. 698) Na jiném místě doporučuje, aby stát přinutil studovat vědu a filozofii i lidi středního a vyššího majetku tím, že by zavedl povinnou zkoušku z těchto oborů pro ty, kteří chtějí provozovat svobodné po-

volání nebo by se ucházeli o nějaký čestný úřad spojený s odpovědností nebo velkými příjmy. (BN, s. 705)

Smith rovněž doporučuje financovat i kulturní aktivity a vytváří tak základy pro moderní kulturní politiku, která již nemá sloužit jako v monarchiích k prezentaci panovníka, ale slouží pro *bono publico* celému národu.²⁰

Adam Smith o člověku ekonomickém

Kategorie zájmu jako hybatele lidského jednání nebyla před Smithem neznámá, avšak až Smith ji dokázal přijatelným způsobem vyvážit a učinit ji společensky přijatelnou. Vlastní zájem je u Smithe poctivě zmiňován ve všech jeho polohách a ne vždy je ukazován jako prospěšný. Na jedné straně stojí konstatování, že „každý člověk má zájem na tom, aby si žil co nejpohodlněji“²¹, a z toho se odvíjí jeho píle, na straně druhé jsou vyjmenovány (a odsouzeny) nepřijatelné podoby sebezájmu – „lakomství, chamtivost a ctižádost u bohatých, nechť k práci u chudých a záliba v okamžitém pohodlí a radovánkách, to jsou vášně, které ponoukají (obě skupiny) k útokům na majetek a mohou způsobit, že hospodářský řád nefunguje dokonale“.

Kromě oportunistu jednotlivců rozeznává také negativní dopady dohod mezi jednotlivými aktéry trhu. U Smithe tedy můžeme najít základy problému *collective action*. Tento pojem, který můžeme překládat jako kolektivní akce, se vztahuje k aktivitám, jež vyžadují součinnost úsilí dvou nebo více jednotlivců. Převládajícím přístupem k těmto aktivitám je pojetí kolektivní akce jako aktivity směřující k prosazování zájmů nebo blahobytu skupiny a zahrnuje problematiku externalit, veřejných statků a s nimi spojeného problému černého pasažera. Analýza kolektivní akce, byť jen v induktivní a intuitivní rovině, byla důležitou součástí Smithovy analýzy neefektivností a nespravedlností v jím sledované a popisované ekonomice. Lidé z jednoho odvětví se mohou setkávat a smluvit se proti veřejnosti na vzestupu cen.

A. Smith konstatuje, že dělníci se spolčují, aby dosáhli co nejvyšší mzdy, zatímco zaměstnavatelé se spolčují, aby mzdy snížili, a vzápětí argumentuje, která z těchto dvou stran má navrch²². Zaměstnavatelů je méně, mohou se snadněji spolčit, navíc zákon jejich spolčování nezakazuje, na rozdíl od sdružování dělníků. Ve sporech mohou vlastníci vytrvat déle, neboť mohou žít z kapitálu rok či dva, zatímco mnoho dělníků se bez mzdy obejde týden, nejvýš měsíc. Dělník je sice pro svého pána nezbytný, jako je jeho zaměstnavatel nezbytný pro něho, avšak tato vzájemná závislost není ekvivalentní. Ve sporech s dělnic-

²⁰ BN, str. 706. Podobnou argumentaci o pozitivních dopadech kultury, opodstatňujících veřejné subvencování, nacházíme i v soudobých ekonomických textech (např. Baumol, 2003, str. 21–2).

²¹ BN, str. 676.

²² BN, str. 60.

tvem, uzavírá Smith, jsou zaměstnavatelé vždycky ve výhodě²³. Kromě toho si Smith všiml, jak pregnantně formuluje zájmy bohatých převládající merkantilistická doktrína.

Na rozdíl od merkantilismu, který v zájmu aktivní obchodní bilance doporučoval držet mzdy nízko, Smith nepovažoval preferenci nízkých mezd za vhodnou. Obchodní politika merkantilismu s sebou přinesla mimo jiné také rozdělení statků na nezbytné, které měly zajistit přežití pracovníků, a luxusní²⁴, jehož spotřeba byla považována za škodlivou, neboť umenšovala přímo (nemožnost vývozu) či nepřímo (nutnost dovozu) množství drahého kovu. Dobu charakterizuje soustavné zehrání vyšších vrstev na šíření luxusu a přepychu do nejnižších vrstev obyvatelstva. Vysoké mzdy podle nich podporovaly lenost a rozmařilou spotřebu. Chudí měli zůstat podle merkantilistů chudí, jen tak mohl hospodářský systém fungovat. Typickým představitelem těchto postojů byl ještě Bernard de Mandeville, který nejenže ve své Bajce o včelách hovořil o prospěšné spotřebě pouze u bohatých vrstev, ale navíc opakovaně zdůrazňoval význam chudoby: „Ve svobodném národě, kde není dovoleno otrokářství, se nejspolehlivějším pokladem stává množství pracujících chudin.“²⁵ Zcela v duchu merkantilismu se zastával dětské práce a navíc brojil proti vzdělávání dětí, neboť aby chudí zůstali pracovití, bylo podle něj důležité udržovat je v nevzdělanosti.

Naproti tomu Smithův přístup je významně odlišný. Především neviděl problém v růstu mezd, který zlepšoval životní podmínky nižších vrstev, a nedomníval se, že pouze spotřeba bohatších vrstev je společnosti v konečném důsledku prospěšná. „Rozliční námezdní pracovníci a dělníci tvoří v každém velkém společenství ohromnou většinu. A to, co poměry oné většiny zlepšuje, nemůže nikdo považovat za neprospěšné pro celek. ... A je jen spravedlivé, aby ti, kteří celou tu společnost živí, šatí a stavějí pro ni obydlí, aby i oni mohli slušně jíst, slušně se šatit a slušně bydlet.“²⁶ ... „Štědrá odměna za práci je tedy jak nutným následkem rozvoje národního bohatství, tak i jeho přirozeným příznakem. Nuzné živobytí chud'asů je zase přirozeným příznakem toho, že společnost stagnuje, a jejich hladovění důkazem toho, že rychle upadá.“²⁷ Domníval se, že vysoké mzdy jsou způsobeny nárůstem národního bohatství, a nikoliv jeho výší.²⁸

²³ Srov. BN, s. 62. Proto například Smith považuje zákon, který nařizuje zaměstnavatelům v několika odvětvích výroby, aby svým dělníkům platili v penězích, a nikoliv ve zboží, za „naprosto spravedlivý a nestranný“. BN, s. 129.

²⁴ Tento pojem se přes stáletí přenesl i do dnešních kurzů ekonomie, které tomuto pohrobku merkantilismu umožnily přežít (bez hodnotících konotací) v rámci analýzy spotřebitelské poptávky, pod pojmovými opisy statků, jejichž spotřeba roste pomaleji než důchod, a statků, jejichž spotřeba roste rychleji než důchod.

²⁵ Viz *Essay on Charity and Charity Schools*.

²⁶ BN, s. 71.

²⁷ BN, s. 66–67.

²⁸ Srov. BN, s. 63. Možná právě zde se zrodila – ekonomům často vytýkaná – obsese ekonomickým růstem, neboť v této logice díky hospodářskému růstu roste poptávka po práci a následně i mzdy.

Doporučoval také, aby základní životní potřeby (chléb, maso, olej, víno) nebyly daněny, neboť zatěžují chudé více než bohaté.²⁹ Zdanění luxusních statků se nebránil, a naopak v určitých případech považoval za přijatelné.

Není divu, že krátce po vydání této knihy (až do devadesátých let 18. stol.) začal být Smith prezentován jako přítel chudých, teprve po roce 1800 začal být jeho obraz postupně přetvářen do podoby hrdiny volného obchodu. Tento proces však nebyl jednoduchý, protože dílo hovořilo za svého autora, a tak ještě v roce 1881 mohl lord Acton poznamenat: „To je jiným důsledkem Adama Smithe – Francouzská revoluce a socialismus.“³⁰

Podobně hodnotil teorie Adama Smithe i Carl Menger, který rovněž hovořil o tom, že Smithův liberalismus vede nevyhnutelně k socialismu. Později však Menger mírní své stanovisko a Smithe zmiňuje pouze jako přítele chudých: Naopak napsal, že ve Smithově díle není jediný případ, kdy by se postavil na stranu bohatých a mocných proti chudým a utiskovaným. Je pravda, že Smith v *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* atakoval dobovou institucionální strukturu společnosti, nikoliv však proto, aby ji zničil, ale aby ji v prospěšné míře nahradil působením tržních sil. Domníval se, že svoboda bude pro chudé méně krutá než politika útlaku a špatně informované vlády. Cenový systém se podle Smithe vyvinul jako dokonalejší systém organizace hospodářského života a měl by se prosazovat stále více. „Tam, kde je nějaký výsadní cech, je snad předpisování ceny [chleba] správné. Ale tam, kde takový cech není, konkurence ji upraví mnohem lépe než jakékoliv úřední nařízení.“³¹

Sic et non Adama Smithe

Zatímco v *Teorii mravních citů* začal Smith od obecných výroků o povaze vesmíru, které pokládal on i jeho doba za zjevné a zjevené pravdy o světě a o lidské povaze, a z nich odvodil další závěry pomocí spekulace a dedukce, v *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* postupuje jinak – jako přímý pozorovatel postupuje od konkrétního k obecnému metodou indukce.

V *Teorii mravních citů* Smith rozvíjí svůj systém etiky na bázi doktríny harmonického řádu v přírodě vedeného Bohem a následně aplikuje svou obecnou doktrínu se striktní konzistentností na ekonomický řád. I v *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* se tedy objevuje názor, že existuje blahodárný řád, který – ponechaný sám sobě – přinese lidstvu maximum štěstí a prosperity, chybí však odkazy na božství, a dokonce i neviditelná ruka se v této knize

²⁹ I tento postoj je reliktem scholastiky.

³⁰ Acton, *Letters to Mary Gladstone*, 92, cit. podle Rotschild, E. Adam Smith and Conservative Economics. In: *Economic History Review*, 1992, č. 1 s. 88.

³¹ BN, s. 129. Smith byl jako přítel chudých brán také díky svému postoji k dovozu obilí, jehož uvolněním chtěl odstranit hlad a nedostatek.

objevuje rovněž pouze na jednom místě. Kromě toho harmonie ekonomického řádu není dokonalá, ona nedokonalost je ovšem způsobena, jak lze číst v podtextu, selháním morálky.

Výsledkem jeho úsilí mělo být nastínění takové institucionální struktury, která by nejlépe uvedla do souladu zájmy jednotlivce s širšími zájmy společnosti. Jak hluboce se Smithovy zásady vkořenily do hlavního proudu ekonomie, ukazuje citát Waltera Euckena, který v kostce shrnuje význam Smithova díla. „Hospodářská politika *laissez faire* se zakládala na velké myšlence: má se poskytnout svoboda, aby se vyvinul přirozený, Bohem daný řád. Spontánním jednáním vznikla dělba práce, směna, úspory, peníze i konkurence. Hospodářská svoboda pak má dvojitý význam – je základnou pro osobní, lidsky důstojný život jednotlivce a zároveň umožňuje, aby se uskutečňoval tvůrčí záměr, z něhož vyplývají jisté přírodní zákony hospodářství. ... [Avšak] ukázalo se, že poskytnutá svoboda se může stát ohrožením svobody, umožní-li vytvoření soukromé moci, že sice probouzí mimořádné úsilí, ale že toto úsilí může také zničit svobodu. ... Vytváření hospodářských řádů by se nemělo nechat jim samým.“ (Eucken, W. *Zásady hospodářského řádu*. Praha, Liberální institut, 2004, s. 108) Tento citát precizně shrnuje Smithovu pozici. Adam Smith byl jistě stoupencem „neviditelné ruky“, avšak jen jako součásti přirozeného řádu věcí a přirozené svobody. V dvojitým smyslu ostatně Smith používá (často opakovaně) slovo „přirozený“ – v pozitivním významu znamená „nezbytný“ či „nevyhnutelný“, v normativním smyslu znamená „správný“. Z tohoto pohledu pak můžeme číst jeho knihy, které důsledně a přesně popisují prospěšné a škodlivé jednání státu i jednotlivce, jako osvícenské *sic et non* hospodářského řádu. Zde jsou položeny základy veřejné ekonomie.

Proto Smith pojednal o blahodárném působení dělby práce, avšak psal také o jejích negatívech. Psal o tom, jak i chudšas může zbohatnout vlastní pílí, a o tom, jak ekonomické síly vedou k postupnému bohatnutí všech, zároveň však se nezdráhal omezit bohaté (např. selektivním zdaněním) tak, aby se ulehčilo chudákům. Je proti obchodním monopolům, avšak připouští, že v krátkém období mohou být smysluplné a užitečné.

Zlo neomezené ziskovosti považoval Smith někdy za méně tíživé než zlo nekompetentní a zkorumpované vlády, jindy zase naopak (Viner 221). „Ctižádostivé vrtochy králů a ministrů nebyly pro pokoj Evropy v tomto a v minulém století o nic víc zhoubné než troufalá řevnivost obchodníků a manufakturních výrobců. Násilí a nespravedlnost páchané vládci lidstva jsou staré zlo a povaha lidských zřízení sotva dovolí, aby se proti nim našla odpomoc. Ale dá se velmi snadno zajistit alespoň to, aby mrzká hrabivost a monopolistické choutky obchodníků a majitelů manufaktur, kteří přece nejsou vládci lidstva a ani by jimi být neměli, třebaže je snad nelze napravit, nerušily klid ostatních, když již ruší klid jich samých.“ (BN, s. 434)

Někdy odrazuje od obchodu jen na základě domněnky, že stát je špatný obchodník a špatný hospodář. Protože však ale na jiném místě uvádí příklady vlád

s dobrými výsledky (např. banky Benátek a Amsterdamu), nelze říci, že by byl proti ekonomické aktivitě státu z principu. Navíc, jak upozorňuje Viner, neznal dobré výsledky německých knížectví při správě veřejných pozemků a jiných příkladů veřejné správy. Smith vždy zdůrazňuje dobrý vliv soukromých i veřejných aktivit ve vztahu k obecnému blahu a vzhledem k němu rozlišuje důsledky výhodné a nevýhodné, jež s sebou nese jak systém *laissez faire*, tak i vládní zásahy. Smith viděl velký prostor pro zásahy státu a byl patrně schopen ho ještě zvětšit, kdyby vláda byla „kompetentní, čestná a sloužící veřejnosti“. V posledním vydání *Teorie mravních citů* proto můžeme nalézt krásnou pasáž o funkční veřejné správě, která musí nadchnout každého čtenáře. „Podobně, abyste naočkovali veřejné citění do srdce člověka, který patrně nedbá o zájmy své země, bude často zbytečné říkat mu, jakým báječným výhodám se těší poddaní dobře řízeného státu, že mají lepší bydlení, že se lépe oblékají, že se lépe stravují. Tyto úvahy obvykle neudělají žádný velký dojem. Daleko spíše ho přesvědčíte, když mu popíšete báječný systém veřejné správy, který zajistí tyto výhody, když mu vysvětlíte vazby a závislosti jeho různých částí, jejich vzájemnou podřízenost a jejich obecnou prospěšnost pro štěstí společnosti. ... Je téměř nemožné, aby člověk naslouchal takové řeči a nenadchl se pro určitý stupeň veřejného citění.“ (TM, s. 189–190)

Není jistě náhodou, že v *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* je věnováno stovky stran analýze funkcí státu. Smith se věnoval veřejným výdajům i příjmům, otázce zdanění, regulací, podnikům v režii státu, veřejnému dluhu a monetární politice, dílčím vládním politikám od obrany po kulturu a vzdělání. Nazvat ho prvním představitelem veřejné ekonomie není nijak přehnané. Pokud si vezmeme dnešní učebnice veřejné ekonomie, nalezneme více-méně totožný výběr problémů.

Smithovo dílo může zaujmout ještě jedním aspektem. Obranu volného obchodu na sebe vzal člověk z akademické sféry, muž, který se nikdy obchodem neživil a aktivně se mu nevěnoval, aby umožnil větší dobro pro více lidí. S tím ostře kontrastuje merkantilismus dobových praktiků, obchodníků a podnikatelů, sledujících své úzce vymezené zájmy. A pokud Smith v roli učence obhajoval přínosy fungování trhu, v praktické rovině se věnoval práci pro společnost; jako profesor na univerzitě, jako poradce premiérů, a ke sklonku života jako pověřenec pro celní záležitosti, v roli, o kterou sám zažádal a kterou vykonával s velkou poctivostí. Pokud bychom tedy nenašli žádnou jinou souvislost mezi dílem *Teorie mravních citů* a *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, pak ji můžeme vidět alespoň v životě jejich autora.

Další literatura u autora

